

A PÁLYAIDENTIFIKÁCIÓ SZAKASZAI ÉS TARTALMI SAJÁTOSÁGAI

HELEMBAI KORNÉLIA

A munka, mint speciálisan emberre jellemző tevékenység szükségszerűen vezet az ember-pálya megfelelés követelményéhez. Az egyéni és társadalmi elvárások találkozására törvényszerű, de önmagában még nem elegendő feltétele az egyén által választott pálya későbbi sikeres gyakorlásának. E szempontból — természetesen egyéb jelentős tényezők mellett — kiemelkedő fontosságú a pályára nevelés folyamatának eredményessége.

A pályára való felkészülés-felkészítés központi kérdéseinek egyike éppen ezért a minél teljesebb pályával való azonosulás kialakítása.

1. A történeti előzmények és a továbbfejlesztés lehetőségei

A pályaválasztási elméletek áttekintése alapján megállapítható, hogy a pályával való azonosulás felvetése és tartalmának meghatározása a kezdeti felfogásokban még bizonytalan, majd egyre differenciáltabb megközelítése figyelhető meg. Már a korai differenciálpszichológiai elmélet bírálata során felmerült a pályasiker és a pályával való elégedettség pontosabb meghatározásának hiánya, a motivációs tendenciák mindössze érintőleges felfogása.

A különböző indíttatású (pl. pszichodinamikus, tipológiai, döntéseméleti, szociológiai, közgazdasági stb.) teóriák kibontakozása mellett igen nagy hatásúnak bizonyult az integrált fejlődéslélektani megközelítés. A fejlődéslélektani jellegű pályaválasztási elképzelések legkidolgozottabb elméletének megalkotója D. E. SUPER, aki munkássága során kifejlesztette a pályaválasztás és a szakmai magatartás eddigi legösszetettebb és legáltalánosabb érvényű koncepcióját.

A pályaválasztást és a szakmai fejlődést az életút alakulásának részeként tekinti. Szemléletében több elmélet (pszichodinamikus, döntéseméleti modellfeltevések, teljesítménymotiváció stb.) integrációját nyújtja. Felfogásának sajátossága az ún. „ön-koncepció” részletes kidolgozása. Az elképzelésében lényegében a szakmai fejlődést állítja az én-fejlődés és -megvalósítás középpontjába. Ebből következően az individuális és szociokulturális faktorok közötti interakciók alapvető fontosságúak a szakmai fejlődésben. A szociális tanulás biztosítja e szintézis pszichológiai alapjait, amely a szociális szerepek tudatos és nem tudatos átvételének folyamatában valósul meg. Az így kialakított magatartás (amely magában foglalja a jelentős személyekkel való azonosulást is) személyes megelégedettséghez vezet és pozitív megerősítéssel az „ön-koncepcióban” integrálódik. A szociális tanulás és az önmegvalósítás bevonása újabb lehetőséget kínál a pályaaorientáció-horizontjának kitágítására és egy lehetséges elgondolás részletesebb kidolgozására.

2. A szociális tanulás aspektusai

A szocializáció lényegileg interakciós folyamatok összessége, amelynek eredményeként az egyén viselkedése úgy módosul, hogy az megfeleljen a környezet vele szemben támasztott követelményeinek. A szocializáció továbbá tanulási folyamatot is jelent, amelynek kereteit az interakció határozza meg.

a) Szociális tanulás modellkövetés útján

A szociális tanulást magyarázó elméletek egy részét az identifikáció útján történő tanulás adja. A modellkövetéses tanulás formája tehát az, amelynek során az egyén belsőleg is „idomul” a modellként szereplő személyhez és fő céljává válik a modellhez fűződő viszonyának fenntartása. Az azonosulás lehetősége széles körű, amely az életkor előrehaladtával számtalan lehetőséggel bővül. Különböző személyektől vehet át véleményeket, cselekvéseket, de alapul szolgálhatnak az irodalmi alkotások éppúgy, mint a képzelet termékei. Az identifikáció fontos vonása, hogy az átvett tartalmakat nyíltan és belsőleg is elfogadja és azokat nemcsak szankciók esetén vagy azok kilátásba helyezése során tanúsítja. Az identifikáció háttérben húzódó mechanizmusok (pl. áttételes megerősítés, szeretetmegvonás, státus-irigység stb.) magyarázatául szolgáló elképzelések között bizonyos átfedések tapasztalhatók, azonban kölcsönösen nem zárják ki egymást és lényeges mozzanatokat hangsúlyoznak (MOWRER, 1950; FRENCH, 1960; MORRISON, 1960; WHITING, 1959; MECCOBY, 1962; MUSSEN, 1959; DIESTLER, 1959).

A modell útján történő tanulás legmagasabb fokán az interiorizáció helyezkedik el. Genetikusan úgy is szemlélhető, mint a szocializáció során elsajátított tudás beépülése az egyén pszichikus rendszerébe, amely döntően a személyiség értékrendszerének összetevőjévé válik (DURÓ, 1982).

b) Szociális tanulás szerepsajátítás útján

A szociális tanulás másik útjaként szolgálhat a szereptanulás, mivel az interakciók meghatározott viszonyrendszert feltételeznek, kisebb-nagyobb szociális csoportok közegében jönnek létre. Az egyén a társadalom szerkezetében meghatározott pozíciót foglal el, kijelöl számára bizonyos státusokat (LENTON, POITOU, DUBAIN, SOTO).

Az egyén társadalomban elfoglalt státusa befolyásolja szociális tanulását, valamint a vele járó társadalmi elvárásokat. A státust betöltő személynek meg kell felelnie mindazoknak az elvárásoknak, amelyeket vele szemben e minőségben a társadalom felállít (GOSS, MASON, MCECHERN). A normáknak, elvárásoknak megfelelő magatartás, szerep megvalósítása alapul szolgál az egyén értékelésének (FRIEDMAN, KIRKPATRIK).

Az egyén rendszerint több szerepet tölt be, így sokféle szerepelvárásnak is meg kell felelnie (REINHARD, 1962). A szerepelvárások arra a viselkedésre vonatkoznak, amelyek a szereppartnernek, tehát az ellenpozíciót viselőkhöz elvárják (pl. tanár—diák, eladó—vevő, beteg—ápoló stb.). A szereppel járó normák, követelmények a személytől függetlenül fogalmazódnak meg, azonban azok gyakorlati megvalósulása már nagyonis függ a szerepet betöltő személy tulajdonságaitól (ROSENBERG, 1966; BRIM, 1958; GOFFMAN, 1961). A szerep elsajátítása során az egyén nem csupán átveszi az adott viselkedési készlet összetevőit, hanem jelentősen alakítja is azokat.

A szereptanulás sikeressége több szempontból meghatározott. Függ a szereppel járó viselkedés komplexitásától (WILENSKY, 1966), amely nagyban befolyásolja

a tanulhatóságot. Lényeges továbbá az elvárások egyértelmű megfogalmazhatósága is (BANDURA, 1969; BALDWIN, 1969), amely jelentősen segítheti az egyéni (pálya) megvalósítás kimunkálását.

A szerepek elsajátítását módosíthatják az előzetes tanulások, valamint azok összegeztethetősége (HOMAN, 1980; MERTON, 1957). Az egyén és az általa betöltött szerep kölcsönhatásának folyamatában maga a személyiség is befogadója a hatásnak, így különböző időtartamokon belül (a szereptől függően) pervazív jellegű nyerhetnek.

c) *Az interakció jelentősége a szerepsajátításban*

A szociális tanulást biztosító társas kölcsönhatás egyik vonása a kölcsönös elvárások anticipáló jellege. Ez elsősorban nem a szavakban megfogalmazott közlésekből, hanem az egyéb úton (pl. testtartás, hangszín, gesztus, metakommunikáció stb.) engednek következtetni az egyén szereppartnerének attitűdjére.

Az interakcióban résztvevők egymás iránti elvárásának másik vonása a normatív jelleg. Végső soron ez alakítja ki a szerepelkötelezettségeket és a szerepjogokat, amelyek egymással reciprok kölcsönhatásban állnak.

Az interakcióban résztvevők kapcsolata akkor harmonikus, ha az mindkét fél számára kedvező. Ilyenkor érvényesül a csereelmélet hatása, tehát az interakcióban létrejövő ráfordítás és jutalom egyenlege mindkét szereppartner számára nyereséges.

Fontos továbbá az is, hogy az ellenpozíciót betöltő személyek között kommunikatív híd jöjjön létre, amely lehetővé teszi az információk áramlását. A szereppartner elfogadása és megértése lehetővé teszi a szerepet betöltő személy ideális én-modelljének megvalósulását, amely az emberekkel foglalkozó hivatások gyakorlása során rendkívül jelentős. Az interakciók hibái szerepfeszültséget eredményezhetnek, amely elvezethet a kongruens magatartás meghiúsulásához és a sikertelen impressziókeltéshez.

A pályára nevelés szempontjából az identifikáció, valamint a szerepsajátítás folyamata szintén lényeges, hiszen a mindennapok feladatai megannyi lehetőséget és akadályt állítanak az interakciókban résztvevők elé. A pályasajátítás folyamatainak megközelítéséhez ez olyan lehetőséget kínál, amely szorosan illeszkedik a hazai pályalelektani felfogások rendszerébe is (RÓKUSFALVY, VÖLGYESY, DANCS, RITOÓKNÉ, J. SZILÁGYI, ZAKAR).

3. A pályaidentifikációs modell integrációs feltételei

A pályaválasztási tanácsadási elképzelések nemzetközi fő áramlatainak beépülése jól nyomon követhető az eddig megalkotott elméletek sorába. A kutatók munkáikban más-más jelentős mozzanatok hangsúlyozásával járultak hozzá az életút-szemléletű pályaválasztási elméletek mind teljesebb kidolgozásához.

CSIRSZKA (1966, 1985) az életpálya szemléletének két pólusán a pályaadaptáció, majd a későbbi pályavitel foglal helyet. Az adaptáció szakaszán belül az előkészületet, a pályaválasztást, a szakmai felkészülést és a beilleszkedést különíti el, mint főbb mozzanatok.

RÓKUSFALVY (1969) rendszerében a pályaadaptáció periódusa tovább differenciálódik az általánosan képző és a szakképző szakaszokra. A kettő között történik a pályaválasztás, amelyet a munkavállalás után a felnőtt szakmai tevékenysége követi. Pszichológiai kategóriaként a pályaválasztási érettség és a pályarétség fogalma nyert kidolgozást.

A megkezdett életútszemléletű pályaválasztási elméletek folytatásaként J. SZILÁGYI (1982) az életpálya két fő szakaszából, a pályaadaptációból és a pályatevékenységből indítja elméleti rendszerét. A pályaadaptáció részeinek a képzés és a szakmai képzés időszakát tekinti. A pályaválasztási érettség fogalmán túl — az alkalmasság folyamatát vizsgálva — beépíti a képzésre való alkalmasság fogalmát.

A pályatevékenység szakaszait a szakmai beilleszkedés és a hasznos munkatevékenység adja. E felfogás segítségével megoldható a pályaegettség és a pályaalalmasság fogalmának elhelyezése a beilleszkedési időszak és a szakmai képzés között.

A beilleszkedést követő szakmai tevékenység szakasza módot kínál az önmegvalósítási törekvés kibontakozására és lehetővé teszi a beválás fogalmának pontosabb értelmezését.

a) *A pályaszerep elsajátításának folyamata*

Az eddig áttekintett elméletek kedvező lehetőséget adnak a szerepsajátítás folyamatának bemutatására.

Az általános képzés időszakában, főként annak a végén, a tanulmányok során elsajátított ismeretek birtokában az egyénnek potenciálisan lehetősége nyílik a szakmai képzésre. E mellett azonban szükséges a választott foglalkozással együttjáró szerepelvárások tisztázása és összegegyeztetése is. Ugyanis a szakmai képzés időszakában zajlik a szerep tényleges összetevőinek elsajátítása és az önálló gyakorlás feltételeinek kialakítása. Az ismeretek és a készségek rendszerének kidolgozása mellett kedvező esetben egyre inkább tisztázottá válnak a szereppartner elvárásai és így az egyén potenciális lehetőséghez jut mindezek összegegyeztetésére is.

A beilleszkedés folyamata egyben a szerep önálló megkezdésének az ideje. Sikeres esetben itt alapvető lehetőség nyílik az egyéni variánsok kidolgozására. E mellett pedig létrejön a szereppartner elvárásaival való összegegyeztetetőség és az ezeknek való megfelelés feltétele.

A hasznos tevékenység szakasza biztosít alkalmat az egyéni sajátosságok, megjelenési formák megvalósítására és a szereppartner elvárásainak való tényleges megfelelés magas fokú elérésére. A szerep átható jellegének kiteljesedése ugyancsak ebben a periódusban várható.

A szerepsajátítás így végül is rendkívül szoros kapcsolatban áll a személyiségfejlődés és a pályaalalmasság kialakulásának folyamatával. Természetesen e megközelítésben sem veszítenek érvényességükből és hatásukból a különböző befolyoló tényezők (pl. a szocioökónómiai hatások), amelyek a pályaválasztás, a pályára való felkészülés folyamatát az egyén szocializációja során multivariáns módon modifikálhatják.

b) *A pályaidentifikáció szakaszai*

A pályát választó személy egyéni élettörténetének eseményei, szociális tanulásának eredményei alakítják viszonyulását, azaz segítik vagy éppen gátolják a pályaelajátítás folyamán.

Az általános képzés és az azt követő szakmai képzés szakasza a pályaszerep tanulása alapján anticipált pályaidentifikációnak tekinthető.

A szakmai képzést megelőző időszak ezen belül eltérő lehetőségeket kínál egy adott pálya követelményeinek, magatartási elvárásainak megismerésére. Sokszor a pálya kevésbé lényeges vonásait ragadják meg a fiatalok, vagy elképzelésükben hamis képet építenek fel. Így az elővételezett azonosuláson belül is szükséges elkülöníteni egy ún. sub-identifikációs szakaszt.

A szakmai képzés a pálya specifikumainak alapos ismeretében és biztos kezelésében végzi a tudatosan irányított tapasztalatszerzések feldolgozását, segíti a reális elvárásoknak megfelelő magatartás kibontakozását. Ennek eredményeként egy sajátos identifikációs szint érhető el, amelyet prae-identifikációnak nevezünk. A szerep gyakorlása itt még a képző iskola irányítása alatt valósul meg.

A beilleszkedés ismét új szakaszt és természetesen minőségileg más feladatokat támaszt az egyénnel szemben pályafejlődése során. Viselkedéskészsétek, szerepmegjelenítési sikerének függvényeként alakul a már tényleges pályaidentifikáció kezdeti szakasza. Ezt a primér-identifikációs fázist leginkább a sikertelen impressziókeltés, az elfogadás hiánya gátolhatja, amennyiben a pályával való azonosulás egyéb feltételei megfelelőek.

A hasznos tevékenység szakasza a pályák jellegéből adódóan lehetőséget biztosít az önmegvalósítás kiteljesedéséhez, a sikeres pályatevékenységhez. A szekunder-identifikáció alapjául az interiorizált tartalmak szolgálnak, amelyek megerősítő módon hatnak a pálya elkötelezett gyakorlására.

*

A különböző pályafejlődési szakaszok elkülönítése nem csupán elméleti szempontból jelentős. A pályára való felkészítés gyakorlati szakembereinek úgyszintén lehetőséget kínál ahhoz, hogy az elsajátítandó ismerettartalmak közvetítésének megtervezésén túl a kívánt magatartási vonások, illetve magatartási változások kialakítására és korrigálására is átgondolt stratégiákkal készülhessenek.

Irodalom

- ARGYLE, M.: *Social Interaction*. Methuen, Atherton, 1969.
- ARONSON, E.: *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- BALDWIN, A. L.: *Theories of Child Development*. Wiley, New York, 1967.
- BANDURA, A.: *Principles of behavior modification*. Holt, Rhinehart and Wintson, New York, 1969.
- BOZSOVICS, L. J.: *Мотиви ученика и дети младаго школного возрасхта*. In: *Оцсерки психологи гытејј*. Moszkva, 1950.
- BRIM, O. G.—WHEELER, S.: *Socialisation After Childhood*. Wiley, New York, 1966.
- CAMBELL, D. T.: *Conformity in Psychology's Theories of Acquired Behavioral Dispositions*. In: BERG, I. A.—BASS, B. M. (eds.): *Conformity and Deviation*. Harper, New York, 1961.
- CSIRSZKA JÁNOS: *Pályalélektan*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1966.
- CSIRSZKA JÁNOS: *A személyiség munkatevékenységének pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- DANCS ISTVÁN: *A csoporton belüli státus hatása a pályaválasztásra*. *Pályaválasztás*, 1984. 3. sz. 15—21.
- DUNCAN, C. P.: *Recent Research on human problem sloving*. *Psychol. Bull.* 56. 1959.
- DURÓ LAJOS: *Az értékorientáció pedagógiai pszichológiai vizsgálata*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica*, 24. Szeged, 1982.
- DURÓ LAJOS—ZAKAR ANDRÁS: *A munkára való beállítódás és a pályaaorientáció*. *Pályaválasztás*, 1985. 1. sz. 32—36.
- HILL, W. F.: *LEARNING Theory and the Acquisition of Values*. *Psychol. Rev.* 67. 1960.
- HOMANS, G. C.: *Theorie der sozialen Gruppe*. Köln — Opladen, 1965.
- HELEMBAI KORNÉLIA: *Az egészségügyi szakiskolai tanulók szociális érzékenysége*. *Magyar Pszichológiai Társaság VII. Országos Tudományos Konferenciája* (Szerk.: Pléh Csaba és Nagy János). Budapest, 1985. I. kötet 111.
- KIRKPATRICK, C.: *The Family as process and institution*. Ronald Press, New York, 1963.
- MOORE, W. E.: *Man, Time and Society*. Wiley, New York, 1963.
- MOWRER, O. H.: *Learning Theory and the Symbolic Processes*. Wiley, New York, 1960.
- PATAKI FERENC: *Az én és a társadalmi azonosság tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- PORTOU, J. P.: *Hierarchie et solidarite dans les groupes*. *Aspects d'une representation sociale*. Univ. de Provence, 1972.

- ROSENBERG, M. J.: When Dissonance Fails: On Eliminating Evaluation Apprehension from Attitude Measurement. *Jour. of Personality and Social Psych.* 1. 1965.
- RÓKUSFALVY PÁL: Pályaválasztás, pályaválasztási érettség. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969.
- RITÓOK PÁLNÉ: Személyiségfejlesztés és pályaválasztás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.
- SZILÁGYI KLÁRA: Az orvosválasztás folyamatának pszichológiai elemzése különös tekintettel a pályaválasztás szempontjaira. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1982.
- VÖLGYESI PÁL: A pályaválasztási döntés előkészítése. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.
- WHITING, W. M.: Resource Mediation and Learning by Identification. In.: Stevenson, H. W. (eds.): *Personality in Children.* Univ. Press Texas, Austin, 1960.
- WILENSKY, H. L.: Work as a Social Problem. In.: Becker, H. S. (eds.): *Social Problems: A Modern Approach.* Wiley, New York, 1966.

DIE PHASEN UND DIE INHALTLICHEN EIGENHEITEN DER BERUFSIDENTIFIKATION

KORNELIA HELEMBAI

Auf Grund der Theorien und der empirischen Forschung der Berufswahl scheint die von einem neuen Standpunkt vorgenommene Annäherung der Berufsidentifizierung im Interesse der wirksameren Erziehung zum Beruf zweckmässig zu sein. Die Hauptzielsetzung der Studie ist, die Berufsidentifikation aus dem Aspekt des sozialen Lernens zu analysieren. Diese Analyse kann zur Verfassung der auch für die Praxis „operationalisierbaren“ Etappen und inhaltlichen Eigenheiten beitragen.

ПЕРИОДЫ ОТОЖДЕСТВЛЕНИЯ С ПРОФЕССИЕЙ И ЕГО СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

КОРНЭЛИЯ ХЕЛЕМБАИ

На основе опыта теоретического и эмпирического исследования проблемы профориентации в интересах более эффективного воспитания выбора профессии целесообразным кажется новый подход к вопросу отождествления с профессией.

Главная целевая установка работы — анализ профориентации с точки зрения социального учения, который и на практике может содействовать формированию определенных периодов и содержательных особенностей.